

ЛІТЕРАТУРА

1. Штюдемманн Д. Громадянське суспільство в Німеччині. Що таке громадянське суспільство, і яку роль воно відіграє для нас, німців? / Д. Штюдемманн // Дзеркало тижня. – 2002. – 9 – 15 лютого. – С. 5.
2. Філософія права 1820 (Гегель Г. В. Ф.) [Електронний ресурс] // Електронна бібліотека по філософії. – Режим доступу <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000360/>
3. Конституції держав Європейського Союзу /

под общ. ред. и со вступ. ст. Л.А. Окунькова. – М. : Изд. группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – С.183.

4. Сердюк В. Єдність судової системи в контексті судово-правоохоронної реформи / В. Сердюк // Юридичний вісник України. 2-8.02.2008. – № 5. – С. 7. 5. Зорге А. Свободные профессии в Германии / А.Зорге // Режим доступу: <http://www.freie-berufe.de>

І. М. Лубко

*к. і. н., доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького (Україна)*

ЗНАЧЕННЯ І РОЛЬ ПОСТАНОВ ПЛЕНУМУ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ ДЛЯ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ: СУЧАСНА ЮРИДИЧНА ДУМКА

Процеси розбудови правової держави в Україні створили надійний фундамент для зайняття судовою владою належного їй місця в системі державних органів. Відповідно до ч. 2 ст. 124 Основного Закону «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [1, 27]. Більше того, окрім виконання свого основного завдання – здійснення правосуддя – судові органи уповноважені давати судам роз'яснення з питань застосування законодавства. Недостатньо високий рівень національного законодавства, що містить в собі чисельні правові прогалини та колізії, призводить до необхідності їх заповнення (усунення) судовими органами. Оскільки, відповідно до Основного Закону Верховний Суд України є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, то необхідно, щоб «у його арсеналі були дієві інструменти, за допомогою яких можна було б оперативно та ефективно впливати на правозастосовну діяльність судів з метою забезпечення однакового застосування ними законодавства» [7, 3].

Відомо, що Конституція України не наділила найвищий судовий орган правом законодавчої ініціативи, однак, як переконливо доводить час, вивчення та узагальнення судової практики, ретельний аналіз даних судової статистики диктує нагальну потребу усунення суперечностей, що мають місце у національній системі права. Тому необхідність пошуку конкретних та ефективних шляхів впливу судової практики на вдосконалення чинного законодавства, питання про наділення судової влади в особі Верховного Суду України правом законодавчої ініціативи на сьогодні є недостатньо дослідженими та актуальними науковими проблемами, що й спонукало звернутись до їх обговорення.

Варто визнати, що значний вплив на правозастосовчу практику в Україні мають постанови Пленуму Верховного Суду України. Постанови формально не належать до джерел (форм) права, проте існуючі на сьогодні доктринальні погляди щодо їх правової природи, ролі і значення в системі нормативно-правових актів дозволяють зробити висновок про суперечливе ставлення юристів до обов'язковості їх застосування в судовій практиці. Не менш суперечливою є і сама судова практика, яка, як вважає професор А. О. Селіванов, «розвивається без належного спрямування, оскільки роз'яснення Верховного Суду України мають рекомендаційний характер, а тлумачення, яке дає Пленум Верховного Суду України щодо вирішення певної категорії справ, часто не є правилом для всіх судів і тому виникає проблема зниження якості судових рішень, появи умов для порушення принципу єдиної законності» [8, 2]. Д. В. Кухлюк також переконливо доводить, що нехтування судовою системою правилами, створеними її ж елементами, «ставити під сумнів законність постановлених судових рішень, що створює умови для численних зловживань, у т. ч. й корупційних, які, на превеликий жаль, набули системного характеру» [5, 27]. Підсумувати висловлені думки варто узагальненням Д. Д. Лилака, який вважає, що неузгодженість та колізійність судової практики «не сприяє однаково праворозумінню у суспільстві, деформує правову свідомість та правову культуру суб'єктів правовідносин, що, безумовно, впливатиме на їх правову поведінку» [6, 65]. Оптимістичніші думки щодо ролі і значення судової практики висловлює дослідниця Д.Ю. Хорошковська, яка стверджує, що «судова практика на сьогодні – постачальник адекватної інформації щодо необхідності вдосконалення українського законодавства та

прогресивних напрямків у правотворчій і правозастосовній діяльності» [10, 92].

Варто також зазначити, що судові акти Верховного Суду України виконують функцію засобів судового контролю над правовими процесами, діями суб'єктів права та їх результатами (функція засобу забезпечення законності). На думку А.О. Селіванова, судові акти поділяються за їх змістом і спрямованістю на такі категорії: а) судові акти правозастосовного спрямування як результат казуального тлумачення, які здійснено судом у процесі правозастосування. Вони використовуються місцевими судами з метою з'ясування змісту та дії правових приписів в аналогічних за фактичними обставинами випадках (функція прецеденту тлумачення); б) судові інтерпретаційні акти, які містять дескриптивні судження (описові, інформативні) щодо змісту та дії правових приписів, зв'язків одних норм з іншими. Їх основне завдання – роз'яснення змісту та дії правових приписів. Вони мають значення для суддів як правові рішення, які мають силу переконливості та аргументованості, що надає їм статусу судового прецеденту [8, 3]. Отже, аргументи вченого дозволяють зробити висновок про те, що судові акти Верховного суду України можуть носити як загальнообов'язковий, так і рекомендаційний характер.

Відомий юрист України П.П. Пилипчук шкодує з приводу того, що роз'яснення Пленуму Верховного Суду України носять лише рекомендаційний характер і не є обов'язковими для судів, від яких вимагається забезпечити однакове застосування законодавства. «Роз'яснення Пленуму тісно пов'язані із законом, оскільки в них йдеться про застосування останнього. Вони мають не тільки впливати із закону, а й повністю з ним узгоджуватися. Роз'яснення – більш ефективний і безболісний спосіб вдосконалення механізму забезпечення прав громадян та однакового застосування законодавства, ніж удосконалення самих законів, які, за браком часу та масштабністю законотворчої роботи, об'єктивно не можуть бути досконалими», – вважає він [7, 6].

Аргументи супротивників обов'язковості таких роз'яснень зводяться до того, що обов'язковий характер рішень Пленуму Верховного Суду України суперечить конституційному принципу незалежності суддів та підкорення їх лише закону, закріпленого в ст. 129 Конституції; обов'язковий характер таких рішень суперечить статтям 147 та 150 Конституції, де вказано, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, до компетенції якого входить надання

офіційного тлумачення Конституції та законів України [1, 33]. «Підкорення суддів виключно закону» як складова частина конституційного принципу, передбаченого ст. 129 Конституції, кореспондує з положенням ч. 2 ст. 19 Конституції, в якій йдеться про те, що органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [1, 5].

Відповідно до ст. 8 Основного Закону в Україні визнається та діє принцип верховенства права, який поширюється в тому числі і на правосуддя. Як відомо, зміст принципу верховенства права не обмежується виключно приписами Конституції та законів України. Д.В. Кухлюк переконаний у тому, що вважати «законом» у буквальному розумінні цього поняття численні підзаконні нормативно-правові акти, рішення Конституційного Суду України, рішення Європейського суду з прав людини, які суд загальної юрисдикції відповідно до чинного законодавства зобов'язаний застосовувати у процесі судочинства, не варто. Адже у Конституції України про обов'язковість цих документів прямо не сказано. Імперативний характер даних положень визначається окремими законодавчими актами [5, 28]. При цьому, виявляючи законодавчу послідовність, ніщо не заважало Верховному Суду України, застосувавши відповідні положення спеціального законодавчого акта – Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. № 3018-III, визнати обов'язковість роз'ясненням Пленуму Верховного Суду України [3]. «Тобто, прийняття подібного рішення є компетенцією Верховного Суду України, – переконує він, – оскільки відповідно до п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції виключно законами визначається судоустрій, судочинство, статус суддів. У випадку законодавчого встановлення обов'язковості рішень Пленуму Верховного Суду України, суди, керуючись відповідними роз'ясненнями, будуть «підкорятись» одночасно положенням закону, яким встановлено імперативність такого рішення, та закону, на виконання якого воно спрямовується» [5, 28].

Динаміка законодавчих змін, які відбулися за останнє півріччя, ще більше ускладнила можливість отримати однозначну відповідь на те, чи є все ж таки обов'язковими до застосування рішення Пленуму Верховного Суду України. Так, Конституційний Суд України 11.03.2010 р. розглянув на пленарному засіданні справу №1-1/2010 щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», які містяться у статті 125 Конституції України. У своєму рішенні з

цього приводу Конституційний Суд України зазначає, що «суть конституційного статусу Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції полягає саме у тому, що законодавець країни визначає в законах межі його повноважень стосовно судових рішень, які ухвалюють будь-які суди України, і встановлює процедуру здійснення ним судочинства, зокрема з визначенням галузевих особливостей судового процесу» [4]. Конституційний Суд України також витлумачив статтю 125 Конституції України та визначив, що статус Верховного Суду України не передбачає наділення його законодавцем повноваженнями суду касаційної інстанції щодо рішень вищих спеціалізованих судів, які реалізують повноваження касаційної інстанції, оскільки правомірним може бути лише одноразове касаційне оскарження і перегляд рішень суддів. Таким чином, Конституційний суд України своїм рішенням від 11 березня 2010 року вказав законодавцеві на можливий варіант проведення судової реформи в Україні.

На думку керівництва Українського союзу промисловців і підприємців, рішення Конституційного суду України має як позитивні, так і негативні наслідки. «З одного боку, воно дозволяє підприємцям заощадити час на вирішення суперечок в судовому порядку як з комерційними структурами, так і з органами влади. Позбавлення ВСУ права касаційної інстанції до рішень ВГСУ та ВАСУ дозволить уникнути дублювання функцій судів найвищої ланки, зменшить тривалість розгляду справ. З іншого боку, виконання рішення КСУ від 11 березня 2010 року спричинить зменшення рівня контролю Верховного Суду України за уніфікацією судової практики», – повідомляється на сайті УСПП [11].

7 липня 2010 року набрав чинності новий Закон України «Про судоустрій України та статус суддів», яким вносяться суттєві зміни в існуючу систему судоустрою і судочинства. Зокрема, положеннями 1, 2 Ст. 39 встановлюють, що Верховний Суд України переглядатиме справи «з підстав неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законодавством також переглядом справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом» [2].

Визнання Конституцією України Верховного Суду України як найвищого судового органу безпосередньо пов'язано з його

повноваженнями щодо здійснення правосуддя, яке має реалізовуватися шляхом наділення законом процесуальними повноваженнями суду касаційної інстанції, суду з перегляду рішень вищих спеціалізованих судів, іншими повноваженнями, що дадуть змогу забезпечити єдність судової практики, однакове застосування закону всіма судами загальної юрисдикції на території України фактично суперечить нормам нового Закону.

Суттєво звужуються також і повноваження Пленуму Верховного Суду України. Так, Пленум Верховного Суду України позбавляється права надавати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у разі необхідності визнавати нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду.

У листі Голови Верховного Суду України В.В. Онопенка до Президента України В.Д. Януковича від 12 липня 2010 р. зазначається про те, що «на практиці це унеможливить однакове застосування закону всіма судами загальної юрисдикції, спричинить масові конфлікти між судами різних спеціалізацій щодо їх компетенції, що в підсумку неминуче негативно позначиться на якості правосуддя, ефективності судового захисту прав та свобод громадян і призведе до істотного збільшення кількості звернень громадян України до Європейського суду з прав людини» [12].

Отже, правова природа постанов Пленуму Верховного Суду України, як і самого найвищого судового органу, з плином часу змінюється. Вона особлива тим, що постанови офіційно не вважаються нормативно-правовими актами, а тому й не мають формально обов'язкової сили. Проте водночас вони є фактичним дороговказом для суддів і засобом законодавчого регулювання судочинства. Їх дієвість й ефективність неодноразово підтверджена та випробувана часом і судовою практикою.

Не знаходить на сьогодні остаточного вирішення також і проблема надання Верховному Суду України права законодавчої ініціативи. Адже позбавлення суду права брати безпосередню участь у законотворчій діяльності ставить його в нерівні позиції щодо інших гілок та інститутів влади. Тому, на наше глибоке переконання, реалії сьогодення вимагають невідкладного включення Верховного Суду України до переліку суб'єктів законодавчої ініціативи, що стане значимим кроком на шляху розбудови правової держави та формування громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – Луганськ: «Тандем-плюс». – 2006. – 48 с. 2. Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 07.07.2010 р. № 2453-17. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
3. Закон України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. № 3018-III. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/>
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення термінів «найвищий судовий орган», «вищий судовий орган», «касаційне оскарження», які містяться у статтях 125, 129 Конституції України від 11.03.2010 р. № 8-рп/2010.doc. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/>
5. Кухнюк Д.В. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду України як засіб забезпечення однакового застосування законодавства судами України // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 12. – С. 26-30.
6. Лилак Д. Д. Судочинство і проблеми суддівської правотворчості // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 3. – С.65.
7. Пилипчук П.П. Верховний Суд України і забезпечення однакового застосування судами законодавства // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 11. – С. 3-7.
8. Селіванов А. О. Право тлумачити закони та юридичні наслідки застосування офіційної інтерпретації // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 7. – С. 2-6.
9. Тацій В. Я., Грошевий Ю.М. Проблеми зближення європейських правових систем як умова гармонізації законодавства України // Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом: Матеріали наук.-практ. конференції. – К., 1998. – С. 54.
10. Хорошковська Д.Ю. Роль судової практики в системі джерел права України // Наукові записки. Том 26. Юридичні науки. – С. 92-94.
11. Конституційний Суд України обмежив повноваження Верховного суду України в частині касаційного оскарження рішень спеціалізованих судів. – Режим доступу: <http://www.uspp.org.ua/>
12. Лист Голови Верховного Суду України В. Онопенка до Президента України В. Януковича від 12 липня 2010 р.: Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/>

Майданюк І.З.

*кандидат філософських наук, доцент, докторант кафедри української філософії і культури
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Україна)*

ООНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ДУХОВНОЮ СВОБОДОЮ: ВЕРСІЯ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА

Відповідно до теорії природних прав людини, розвинутої у XVII–XVIII ст. Г. Гроцієм, Дж. Локком, Т. Пейном, Т. Джефферсоном та ін., всі люди з'являються на світ рівними і мають від природи невід'ємні права на гідне життя й прагнення до щастя. Саме така теорія утверджує світовий порядок, що визнає цінність людини, забезпечує свободу особистості і, відповідно, – свободу націй і народів. І тому в час, коли українське суспільство робить кроки до входження у європейський і світовий простір, разом з тим демократизуючи і гармонізуючи стосунки усіх своїх верств всередині держави, актуальним стає звернення до теорії природних прав людини, яку останнім часом розробляли і західні (Р. Барт, М. Бубер, Ю. Габермас, Г. Гадамер, Й. Гайзінга, Ж. Дерид, Д. Ділі, У. Еко, К. Леві-Строс, П. Рікер, М. Шелер, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс), і українські (О. Алексієнко, А. Бичко, І. Бичко, М. Брата-сюк, Т. Воропай, П. Ігнатенко, А. Єрмоленко, В. Ільїн, В. Лях, Н. Михайловська, В. Павленко, М. Попович, Н. Радіонова, В. Рижко, Н. Северин, М.Скринник, І. Старовойтова, Н. Тарасова, Н. Хамітов, Ю. Шинкаренко, М. Шульга) мислителі. Шлях до обґрунтування національної самодостатності більшість з них вбачають у зверненні до історичних коренів народу і його історичної тяглості, переконують,

що у формуванні національної ідентичності найвизначнішу роль відіграє національна культура, до котрої і пропонуємо звернутися.

Свою частку у вирішенні проблеми оновлення суспільства дають мислителі-вихідці із Києво-Могилянської академії, котра стала невід'ємною складовою європейської цивілізації початку XVII ст., адже тут, поряд із викладанням курсів філософії, риторики, богослов'я, впроваджувались ідеї цінності людини, її права на свободу та формальну рівність, – права, яке забезпечує людині гуманне ставлення до неї з боку влади і суспільства. Серед цих мислителів виділяється постать Лазаря Барановича (1620-01/11.09.1693) – випускника Києво-Могилянської колегії, а згодом її професора і ректора, Чернігово-Сіверського архієпископа, філософа, письменника і політика, провідника неформального Чернігівського науково-мистецького гурту, автора двох збірок проповідей – «Меч духовный» та «Трубы словесъ проповѣдних» – а також «Триодиона».

За своїми філософськими поглядами Баранович – типовий представник Києво-Могилянської школи, що поєднала в межах барокової схоластики елементи античних, патристичних, ренесансних, реформаційних філософських учень в їхній українській